

Bir Dil Bilgisi Terimi/Kavramı Olan “Nitelik” ve “Özellik” Eř Anlamlı mıdır?

Engin Yılmaz*

Özet: Niteliksel belirleme ve niceliksel belirleme insan dilinin işleyişinde iki temel işlevdir. Nicelik özdeş olan nesnelere, olaylar ve durumlar için söz konusu iken, nitelik özdeş olmayan nesnelere, olaylar ve durumlar için söz konusudur. Niteleme işlevi ile; nesne ve kavramların *tanımlayıcı, ayırıcı, öznelleştirici* özelliklerinin/niteliklerinin dile getirilmesi amaçlanmaktadır. “Niteleme” işlevi tanımlanırken iki anahtar kavramın kullanıldığı dikkat çekmektedir: “Nitelik” ve “özellik”. Mevcut kaynaklarda bu iki kavramın eş anlamlı olarak, hatta birbirinin yerine kullanıldığı ve karıştırıldığı görülmektedir. Bu araştırmada; aslında nitelik ve özellik kavram/teriminin kullanım ve içerik bakımından farklılıklar gösterdiği, üç örnek kavram (/ELMA/, /SU/, /ERİK/) üzerinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kullanım, işlev, niteleme.

Are the Grammmatical Terms ‘Quality’ and ‘Property’ Synonymous?

Abstract: Qualitative determination and quantitative determination are the two main functions in the operation of human language. While in quality the nonidentical objects, events and circumstances are in question, in quantity, identical objects, events and circumstances are in question. By the qualifying process descriptive, distinctive and subjective features/characteristics of objects and concepts is aimed to be expressed. While defining qualifying process it is observed that two key concepts are being used, quality and property. It is observed that two concepts are used synonymously, even used instead of one another and mistaken in the available resources. In this study, it has been shown that actually the terms quality and property differ in terms of usage and content based on the detailed study of three sample concepts (APPLE/WATER/PLUM).

Key Words: Usage, function, attribution.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

İnsan dilinin işleyişi iki temel işleme dayanmaktadır: Niteliksel belirleme ve niceliksel belirleme. Nicelik, özdeş olan nesnelere, olaylar ve durumlar arasında; nitelik ise özdeş olmayan nesnelere, olaylar ve durumlar arasında söz konusudur. Niteleme ile; nesne ve kavramların *tanımlayıcı*, *ayırıcı*, *öznelleştirici* özelliklerinin/niteliklerinin dile getirilmesi sağlanmaktadır. Niteleme (attribution) “bir adı, belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya (yeni bir alt küme oluşturmaya, küme daraltmaya) ya da bu ad hakkında ek bilgiler vermeye (söz konusu adı yeni bilgilerle donatmaya) yarar” şeklinde tanımlanabilir¹. Niteleme ile yakın ilişkisi olan *belirlenim*, küme ya da kümenin içinden üye seçme konusunda bazı bilgiler içeren bir işlemdir. Ancak, seçilen üyenin bağlam içerisinde kümenin öteki üyelerinden ayrılması, daha yakından “betimlenmesi” gerekebilir. İşte bu noktada *nitelemeye* ihtiyaç duyulur.

“Niteleme” işlevi tanımlanırken iki anahtar kavram dikkat çekmektedir: “Nitelik” ve “özellik”. Mevcut kaynaklarda bu iki kavramın eş anlamlı olarak, hatta birbirinin yerine kullanıldığı ve karıştırıldığı görülmektedir. *Nitelik* kavramı TDK, *Türkçe Sözlük*’te; “Bir şeyin nasıl olduğunu belirten, onu başka şeylerden ayıran özellik, vasıf, keyfiyet”² şeklinde tanımlanırken, *özellik* kavramı ise “Bir şeyin benzerlerinden veya başka şeylerden ayrılmasını sağlayan nitelik, hususiyet”³ şeklinde tanımlanmaktadır. Yine *nitelik* kavramı, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te; “Bir şeyin nasıl olduğunu belirten, onu başka şeylerden ayıran özellik, vasıf, keyfiyet”⁴ şeklinde; *Meydan Larousse*’ta; “(<nite’den nite-lik) [Esk. Vasıf, keyfiyet] Bir şeyin mahiyetini belirleyen özellik: Ağrlık, cisimlerin bir niteliğidir. *Nitelik*, *niceliğin muhtevasını da meydana getirir*. Cisimler hakkındaki bilgimizde soyutlayamadığımız ve bütün nesnelere için geçerli olan niteliklere (msl. yer kaplama, biçim, katılık, hareket, hareketsizlik vb) ilk nitelikler; duyumlarımıza ilişkin olan niteliklere ise (msl. renk, lezzet vb.) ikincil nitelikler denir”⁵ şeklinde; *Büyük Larousse*’ta ise; “Bir şeyin şu ya da bu biçimde algılanmasına olanak veren özelliklerin tümü; vasıf. *Birincil nitelikler*, skolâstik terminolojide, katılık, uzam, biçim, sayı, hareket ya da hareketsizlik gibi madde fikrinden ayrılması olanaksız nitelikler”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ancak kanımızca, hem mevcut kaynaklarda (sözlük, dilbilgisi vb.), hem de günlük dilde eş anlamlı olarak kullanılan; “nitelik” ve “özellik” kavramları aslında eş anlamlı değildir. Sözgelimi; /ELMA/ bir sözlük birim olarak tek bir elmanın değil, elma meyvesinin ortak adıdır. /ELMA/, bizim zihnimize oluşturduğumuz

1 Fatma Erkman-Akerson, Şeyda Ozil, *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yay., İstanbul 1998, ss. 93

2 TDK, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara, 2005, ss. 1477

3 TDK, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara, 2005, ss. 1555

4 İ. Ayverdi, A. Toplaoğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2006, ss. 2357

5 *Meydan Larousse*, Meydan Yay., c. IX, İstanbul, 1970, s. 371-372

6 *Büyük Larousse* (Sözlük ve Ansiklopedisi), İstanbul, 1986, s. 8679

elma kavramının, elma kümesinin adıdır. /ELMA/ kavramının anlamsal içeriğinde değişken olmayan (elmadan elmaya değişmeyen) ve değişken olan (elmadan elmaya değişen) anlambirimcikler vardır. İşte biz, /ELMA/nın değişken olmayan anlambirimciklerine /ELMA/nın özellikleri”, /ELMA/nın değişken olan anlambirimciklerine ise /ELMA/nın nitelikleri” diyoruz. /ELMA’nın özellikleri (yani değişken olmayan, elmadan elmaya değişmeyen yönleri) şunlardır: “Kabuğu parlak, sert, kokusu hoş, dokusu gevrek, ufak çekirdekli meyve”. /ELMA/nın nitelikleri ise (yani değişken olan, elmadan elmaya değişen yönleri) şunlardır: “Kırmızıdan yeşile kadar türlü renkte, tadı ekşi veya tatlı meyve”. Örneğimizi biraz daha irdeleyelim: Bütün elmalar (türü, yetiştiği bölge vb. ne olursa olsun) kabuklu (sert, parlak kabuklu), kokusu hoş, dokusu gevrek ve çekirdekli (ufak çekirdekli)dir. İşte /ELMA/nın bu yönleri /ELMA/nın özelliklerini oluşturur. /ELMA/nın özelliklerinin değişmesi söz konusu olamayacağı için, bunlar nitelenmeye pek elverişli değildir. Öte yandan bütün elmalar renk itibarıyla bir ortaklık göstermez. Söz gelimi, kırmızı renkli elma olabileceği gibi, sarı ve yeşil renkli elma da olabilir. İşte biz, sadece /ELMA/nın renk bakımından bu değişken, seçimlik yönlerini nitelendiririz. Meselâ, “sarı elma, kırmızı elma, yeşil elma” deriz. Tat bakımından da bütün elmalar aynı değildir. Ekşi elma olabileceği gibi, tatlı elma da olabilir. Biz /ELMA/ya tat itibarıyla “tatlı elma, ekşi elma” vb. deriz. Demek ki, biz aslında /ELMA/nın değişken olabilen yönlerini duyularımıza/algılarımıza, bilincimize/sezgisimize, kullanım ve ihtiyaçlarımıza göre nitelendiririz. Bu çerçevede elmayı nitelemek için ilgili paradigmalardan uygun olan seçimi yaparız. Meselâ; renk paradigmasından kırmızı, yeşil, sarı vb.den; tat paradigmasından da ekşi, tatlı vb.den bize uygun olanını seçeriz. Ancak, /ELMA/nın genel geçer özelliklerini oluşturan yönleri ile ilgili herhangi bir nitelirmede bulunmayız. Çünkü, bu yönler bütün elmalar için geçerlidir, bütün elmaları kapsar. Söz gelimi, dilde “kabuklu/kabuksuz elma, çekirdekli/çekirdeksiz elma” vb. nitelemelere rastlamayız. Çünkü, zaten bütün elmalar kabukludur, bütün elmalar (ufak) çekirdekli. /ELMA/nın nitelikleri elmadan elmaya değişkenlik göstereceği için nitelenmeye elverişli olduğu hâlde; /ELMA/nın özellikleri elmadan elmaya değişkenlik göstermeyeceği için nitelenmeye elverişli değildir.

Bilindiği gibi (Saf) /SU/, tabiatta bulunan, canlılar için hayatî önemi olan bir maddedir. /SU/, “Hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız bir madde”dir. Suyun *sıvı, renksiz, kokusuz, tatsız* olması *suyun özelliklerini* (suyun değişken olmayan, genel geçer yönlerini) oluşturur. Dolayısıyla biz suyun özelliklerine dayanarak herhangi bir nitelirmede bulunmayız. Söz gelimi, “sıvı su” demeyiz. Çünkü, su -oda sıcaklığında- zaten sıvıdır. Bu, su için genel geçer bir durumdur. Dilde “sarı su, kırmızı su, mavi su vb.” nitelemelere de pek rastlamayız. Çünkü -içine herhangi bir katkı maddesi atılmadıysa- su zaten renksizdir. Suyun renksiz olması, renk itibarıyla

bizim su hakkında niteleme yapmamıza izin vermez. Su, tatsızdır. Bu noktada dilimizde kullanılan bazı deyimler bizi yanıltmamalıdır. Söz gelimi, ancak dilde kullanılan “tatlı su” deyimini; “içilebilir su”; “acı su” deyimini de “içindeki mineralerin etkisiyle tadı sert olan kuyu veya pınar suyu” anlamında kullanılmaktadır. Yani, esasen tatsız olan suyun “acı, tatlı, tuzlu” vb. olması ancak katkı maddelerinin, bazı kimyasal işlemlerin, minerallerin vb. etkisiyle mümkün olabilmektedir. Fakat biz, /SU/ ile ilgili kişisel değerlendirmelerimize, duyu ve algılarımıza dayalı olarak bazı nitelermelerde bulunabiliriz. Söz gelimi dilde, “güzel su, sıcak su, soğuk su, ılık su” nitelermelerine rastlayabiliriz.⁷

Şimdi de, /ERİK/ örneğini inceleyelim. /ERİK/, erik ağacının yemiştir. /ERİK/, “kabuğu ince, çeşitli renklerde olabilen, mayhoş veya tatlı, tek ve sert çekirdekli” bir yemiştir. /ERİK/in ince kabuklu, tek ve sert çekirdekli olması /ERİK/in özelliklerini (eriğin değişken olmayan, erikten eriğe değişmeyen, eriğin genel geçer yönlerini) oluşturur. Bu noktada biz, eriğin özelliklerine dayanarak, erikle ilgili herhangi bir ayırıcı nitelermeye baş vurmamız. Çünkü; bu yönler bütün erikler için geçerlidir, bütün erikleri kapsar. Öte taraftan bütün erikler için geçerli olmayan, bütün erikleri kapsamayan yönler de vardır. Nitekim, /ERİK/ le ilgili “yeşil”, “kara” ve “kırmızı” nitelermelerini kullanırız. Mesela, *can eriği* yeşil renkte; *türbe eriği* kırmızı renkte; *mürdüm eriği* ise kara renktedir. Yine, /ERİK/in tadı ile ilgili olarak da farklı nitelermelerde bulunabiliriz. Söz gelimi, /ERİK/le ilgili “tatlı”, “ekşi” nitelermelerini kullanırız. Mesela, *bardak eriği* tatlı iken, *çakal eriği* çok ekşidir. Yani; /ERİK/in nitelikleri erikten eriğe değişkenlik göstereceği için nitelenmeye elverişlidir; /ERİK/in özellikleri erikten eriğe değişkenlik göstermeyeceği için nitelenmeye elverişli değildir.

Sonuç olarak; hem mevcut dil bilgisi kaynaklarında, hem de günlük dilde eş anlamlı olarak kullanılan ve birbiriyle karıştırılan; “nitelik” ve “özellik” kavramları aslında eş anlamlı değildir; farklı içerikleri ve kullanımları vardır. *Nitelik*, bir şeyin değişebilen, genel geçer olmayan yönünü belirtir. *Özellik* ise, -genellikle- bir şeyin değişmeyen, genel geçer yönünü belirtir. Daha geniş bir tanım yapmak gerekirse; **nitelik**, “değişken olan, bize o kavramı oluşturan paradigmlar içinden, duyu ve algılarımıza, kullanım ve ihtiyaçlarımıza uygun olanını seçme, tercih etme imkânı sunan anlam birimciklere”; **özellik** ise; “nitelenmeye elverişli olan herhangi bir adın, işaret ettiği kavramın/nesnenin özünü oluşturan, duruma ve şarta göre değişmeyen, kalıcılık gösteren genel geçer anlam birimciklere” denir.

7 (bk. Engin Yılmaz, *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yay., İstanbul, 2004)

Kaynaklar

AYVERDİ, İlhan; Topalođlu, Ahmet (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.

Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedisi), (1986), İstanbul.

ERKMAN-AKERSON, Fatma; Ozil, Şeyda (1998), *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yay., İstanbul.

Meydan Larousse (1970), Meydan Yay., c. IX, İstanbul.

TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara.

YILMAZ, Engin (2004), *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yay., İstanbul.